

**ПАВЯТОВЫЯ ПА СЯЛЯНСКІХ СПРАВАХ ПРЫСУТНАСЦІ
У СІСТЭМЕ КІРАВАННЯ БЕЛАРУСКАЙ ВЁСКОЙ (1878-1901 ГГ.)**

С.А.Талмачова, БДПУ (Мінск)

У 1861 г. для рэалізацыі сялянскай рэформы ствараўся інстытут міравых пасрэднікаў, якія павінны былі рэгуляваць узаемаадносіны паміж вызваленымі сялянамі і іх былымі гаспадарамі. Аднак дзейнасць гэтых службовых асоб па розных аспектах усё больш не задавальняла ўрад. Таму пытанне аб неабходнасці захавання пасады міравога пасрэдніка і аб яго кампетэнцыі неаднаразова паўставала ва ўрадавых колах. У прыватнасці, кіраўнік Міністэрства ўнутраных спраў П.А.Валуеў лічыў, што міравыя пасрэднікі маюць занадта вялікія паўнамоцтвы і пастаўлены ў поўную незалежнасць ад мясцовай адміністрацыі. Ён паступова абмяжоўваў правы міравых пасрэднікаў і яшчэ да 1863 г. імкнуўся замяніць іх прызначанымі чыноўнікамі. У цыркуляры ад 24 мая 1861 г. Валуеў патрабаваў ад губернатараў "пільнага і настойлівага назірання" за дзейнасцю гэтага органа, а ў цыркуляры ад 30 кастрычніка 1862 г. паставіў пытанне аб метаэгоднасці скасавання пасады міравых пасрэднікаў як органа, які звязваў рукі мясцовай адміністрацыі [1, с. 32, 36].

Галоўны камітэт не згадзіўся на неадкладнае скасаванне інстытута пасрэднікаў, але прызнаў неабходным паступовае змяншэнне колькасці міравых участкаў. Акрамя таго, законам 20 лістапада 1864 г. Дзяржаўны савет скараціў кампетэнцыю пасрэднікаў, перадаўшы іх судовыя функцыі новаўтвораным міравым суддзям [1, с. 36].

Новы міністр унутраных спраў А.Е.Цімашаў у 1868 г. склаў дакладную запіску аб неадкладным скасаванні пасады міравых пасрэднікаў і размеркаванні іх функцый паміж судовымі органамі, павятовай паліцыяй і асаблівымі папярочнікамі над сялянствам, прызначанымі з мясцовых памешчыкаў і падначаленых губернатара. Аднак гэты праект не быў зацверджаны. У 1873 г. Цімашаў прадставіў у Галоўны камітэт новы праект аб паступовым скасаванні інстытута міравых пасрэднікаў. Міністр унутраных спраў лічыў гэтую пасаду "не толькі мала карыснай ці зусім лішняй, якая дарэмна абцяжарвае земскія сметы большасці губерняў, але і ў многіх выпадках шкоднай, уяўляючай значную перашкоду для губернскай адміністрацыі ў адносінах да канкрэтнага і хуткага выканання ўскладаных на яе абавязкаў" [1, с. 37].

Праект 1873 г. абмяркоўваўся ва ўрадавых колах і выліўся ў форму закону 27 чэрвеня 1874 г., па яком у ва ўнутраных губернях інстытут міравых пасрэднікаў быў ліквідаваны [2]. У Віцебскай, Магілёўскай і Мінскай губернях інстытут міравых пасрэднікаў быў скасаваны ў 1878 г., калі за дзейнасцю органаў сялянскага самакіравання сталі назіраць неадменныя члены павятовых па сялянскіх справах устаноў [3], а з 1901 г. - земскія ўчастковыя начальнікі (Палажэнне было зацверджана 12 чэрвеня 1900 г., але рэалізоўваць яго сталі толькі ў 1901 г.) [4]. У Віленскай і Гродзенскай губернях міравыя пасрэднікі захаваліся да 1904 г., таму тут пасада неадменнага члена павятовых па сялянскіх справах прысутнасцяў не ўводзілася.

Па Палажэнню 1874 г. ліквідавалася пасада міравога пасрэдніка, а таксама з'езды міравых пасрэднікаў, іх абавязкі ўскладаліся на павятовыя па сялянскіх справах прысутнасці і неадменных членаў гэтых устаноў, а таксама на агульныя паліцэйскія, судовыя і натарыяльныя ўстановы.

Павятовыя па сялянскіх справах установы ствараліся ў кожным павеце і складаліся з павятовага прадвадзіцеля дваранства (старшыня), неадменнага члена, павятовага спраўніка і старшыні мясцовай павятовай земскай управы, а таксама аднаго з ганаровых міравых суддзяў павета па запрашэнні міністра юстыцыі. У тых паветах, дзе не было прадвадзіцеляў дваранства, абавязкі старшыні павятовай прысутнасці выконваў адзін з яе членаў па выбары гэтай установы пасля зацвярджэння кандыдатуры міністрам унутраных спраў (арт. 1-2).

Неадменныя члены павятовай прысутнасці прызначаліся на тры гады па аднаму на павет і не больш аднаго на два паветы. Колькасць неадменных членаў вызначалася губернскім земскім сходам, рашэнне якога прадстаўлялася праз губернатара на зацвярджэнне міністру ўнутраных спраў (арт. 3, 6).

Прызначэнне на пасаду неадменных членаў вызначалася наступным чынам. Павятовыя па сялянскіх справах прысутнасці складалі спісы з мясцовых дваран-землеўладальнікаў, якія адпавядалі тым жа патрабаванням, што прад'яўляліся да былых міравых пасрэднікаў. Да ўтварэння павятовых прысутнасцяў названыя спісы складаліся павятовымі прадвадзіцелямі дваранства пры ўдзеле павятовых дваранскіх сходаў. З унесеныя ў названыя спісы асоб губернскі павятовы сход на кожную пасаду неадменнага члена абіраў па два кандыдата. Затым гэты спіс ішоў на ўзгадненне губернатара, а той перадаваў яго на зацвярджэнне міністру ўнутраных спраў, які вызначаў на пасады неадменных членаў з прадстаўленага яму спіса (арт. 5).

Неадменны член павятовай прысутнасці становіўся чыноўнікам IV класа і карыстаўся агульнымі правамі службы па вызначэнні ад улада. На яго ўтрыманне з губернскага земскага збора вызначалася па 1500 руб. штогод, а таксама на раз'езды - 500 руб. На канцелярскія расходы павятовай прысутнасці яе старшыні вызначалася 500 руб. штогод. Гэтыя выдаткі адносіліся да абавязковых земскіх патрэб (арт. 8-9).

На павятовыя па сялянскіх справах прысутнасці ўскладаліся некаторыя абавязкі былых міравых пасрэднікаў па назіранні за органамі сялянскага самакіравання: зацвярджэнне валасных "старшын" на пасадах, прывядзенне іх да прысягі; прызначэнне валасных старшын у валасцях з насельніцтвам рознага веравызнання, калі не адбудзецца выбранне на гэтую пасаду з ліку праваслаўных; спягнанні з службовых

асоб сялянскага самакіравання; выдаленне з пасады неаганадзейных валасных і сельскіх пісараў; разгляд скаргаў на няправільныя выбары службовых асоб; прызначэнне, па прадстаўленнях валасных старшын, тэрмінаў для збірання валасных сходаў; зацвярджэнне мірскіх прыгавораў аб аб'яднанні дробных сельскіх грамад ці далучэнні іх да іншых; разгляд скаргаў памешчыкаў, грамад, асобных сялян і іншых асоб і устаноў на службовых асоб сялянскага самакіравання; справы па выдаленні "шкодных членаў" з фамады; зацвярджэнне прыгавораў сельскіх сходаў аб адданні нядоімшчыкаў на заробкі ў іншыя губерні і інш. Павятовая прысутнасць павінна была назіраць за сялянскім самакіраваннем, выдавала інструкцыі для кіравання валаснымі і сельскімі грамадамі, назірала за іх выкананнем, а ў выпадках яўнага перавышэння валаснымі судамі іх кампетэнцыі адмяняла іх прыгаворы (арт. 11, 15, 16, 18).

Былыя справы міраваго пасрэдніка па пазямельным уладкаванні сялян ускладаліся непасрэдна на неадменнага члена павятовай прысутнасці: па размеркаванні і пераносу ўгоддзяў, пераносу сялянскіх сядзіб; па ісках сялян аб нерухомай маёмасці, набытай ім у папярэдні час на імя памешчыкаў; па выкупных дагаворах; па перадачы ў казну дробнапамесных маёнткаў; па ўвядзенню для дзяржаўных сялян ўладальніцкіх запісаў; па разборы ўсіх спрэчак па ўстаўных граматах і інш. Неадменныя члены павятовай прысутнасці складалі па вырашэнні названых пытанняў першую інстанцыю (арт. 19, 20).

4 красавіка 1874 г. дзеянне закона 1874 г. было распаўсюджана на Віцебскую, Мінскую і Магілёўскую губерні [3]. Аднак у яго былі ўнесены істотныя змены. Па закону 1878 г. мясцовыя губернатары самі вызначалі склад павятовай па сялянскіх справах прысутнасці. У кожнай з іх, акрамя аднаго, вызначанага законам 1874 г., прызначаўся яшчэ адзін неадменны член прысутнасці на два гады. Прызначэнне на пасаду неадменнага члена павятовай прысутнасці вызначалася міністрам унутраных спраў па прадстаўленні губернатараў, без выбараў кандыдатаў на павятовым дваранскім сходзе. Калі асобы, прызначаныя на пасаду неадменнага члена, да гэтай пары атрымлівалі аклады звыш 2000 руб. (а не 1500, як у іншых губернях па закону 1874 г.), то гэтыя памеры захоўваліся. Выдаткі гэтыя ўскладаліся на пазямельны губернскі земскі збор. У тых паветах Магілёўскай губерні, якія мелі на момант увядзення закона адзін агульны з'езд міравых пасрэднікаў, прызначаўся агульны для павятовых прысутнасцяў старшыня з мясцовых прададзіцеляў дваранства па выбары губернатара і з зацвярджэннем міністра ўнутраных спраў [3].

У адпаведнасці з законам 1878 г., пасада дадатковага неадменнага члена павятовай прысутнасці павінна была быць скасавана праз два гады. Але па хадайніцтвах губернатараў у Віцебскай і Мінскай губернях іх паўнамоцтвы працягваліся, пачынаючы з 1880 г., кожны раз на тры гады [5, л. 81, 103, 110-114, 127]. Так, у 1896 г. Віцебскі губернатар адзначаў, што "справаводства ў павятовых па сялянскіх справах прысутнасцяў, у параўнанні з 1870 і 1880 гадамі, узрасло ў некалькі разоў і дасягнула вельмі вялікіх памераў, асабліва ў Віцебскім, Гарадоцкім, Давінскім, Дрысенскім і Лепельскім паветах, складаючы ў 1885 г. толькі 2 704 справы, у 1895 г. іх колькасць павялічылася да 12 817, а ў некаторыя ж гады колькасць спраў, вырашаных павятовымі па сялянскіх справах прысутнасцямі, перавышала названую лічбу (у 1891 г. - 16 846, у 1892 г. - 18 202) [5, л. 5 - 5 зв.]. Пры абмеркаванні ў 1898 г. умоў распаўсюджання закона 1889 г. аб земскіх начальніках на заходнія губерні міністр унутраных спраў адзначаў, што ў гэты час пасада другога неадменнага члена захавалася ў 8 з 11-ці павятовых па сялянскіх справах прысутнасцяў Віцебскай губ. і ў 8 39-ці Мінскай губ. [6, л. 2-4].

Пры гэтым дзейнасць складовай часткі мясцовага кіравання ў выглядзе неадменных членаў ужо ў канцы 70-х гг. XIX ст. паказала практычныя недахопы. Так, член Мінскай гарадской прысутнасці А.А. Міхельсон адзначаў, што неадменныя члены мелі толькі права кантролю над валасным і сельскім начальствам і таму былі не ў стане ў поўнай меры ажыццяўляць кантроль над жыхарамі ўсёй тэрыторыі павета [7]. Пры гэтым неадменны член не меў права асабіста ні разбіраць спрэчкі паміж сялянамі, ні судзіць і ні караць вінаватага. Пры разборы спрэчак, скаргаў і спраў па нязначных учынках неадменны член накіроўваў справу ў валасны суд, скаргі на валасны суд - у павятовую прысутнасць ці судовыя ўстановы. Неадменны член назіраў толькі за правільнасцю справаводства валасных праўленняў там, дзе не было закончана пазямельнае ўладкаванне, і ў спрэчках па зямлі садзейнічаў дабрачынным пагадненням аб землеўпарадкаванні [8, л. 99-101].

Неабходнасць змянення такога становішча была ўсвядомлена ўрадам яшчэ ў 1880 г., калі ў сувязі з узнятым пытаннем пачаліся сенатарскія рэвізіі, звяртанне да земскіх сходаў у губернях, дзе дзейнічалі земствы. У лістападзе 1881 г. была створана спецыяльная камісія пад старшынствам члена Дзяржаўнага савета М.С. Каханова ("Каханавская камісія"). Яна была закрыта ў маі 1885 г. яшчэ да заканчэння ўскладзенай на яе справы, а далейшая распрацоўка пытання аб пераўладкаванні мясцовага кіравання была перададзена міністэрству ўнутраных спраў. У выніку 12 ліпеня 1889 г. быў падпісаны закон аб земскіх начальніках, які значна змяніў структуру органаў мясцовага кіравання ў адносінах да сялянства. На заходнія губерні гэты закон быў распаўсюджаны значна пазней - у Віцебскай, Мінскай і Магілёўскай губ. - у 1901 г. [4] і ў Віленскай і Гродзенскай - у 1904 г. [9]

Літаратура

1. Дружинин, Н.М. Русская деревня на переломе 1861-1880 гг. / Н.М. Дружинин. - М.: Наука, 1978. - 288 с.
2. Высочайше утвержденное Положение об изменениях в устройстве местных учреждений по крестьянским делам // Полное собрание законов Российской империи (далее - ПСЗРИ). - Собр. 2-е. - Т. XLIX (1874 г.). - Отд. I: № 52982-53684. - СПб., 1876. - № 53678.
3. Об упразднении должностей Мирowych Посредников в губерниях Минской, Витебской и Могилевской // ПСЗРИ. - Собр. 2-е. - Т. LIII (1878 г.). - Отд. I: № 58048-58673. - СПб., 1880. - № 58352.
4. О распространении законоположений 12 июля 1889 года о преобразовании крестьянских и судебных учреждений на губернии Витебскую, Минскую и Могилевскую // ПСЗРИ. - Собр. 3-е. - Т. XX (1900). - Отд. I: № 17968-19504. - СПб., 1902. - № 18854.
5. Дело по ходатайству Витебского, Минского и Могилевского губернаторов о приостановлении упразднения в губернских по крестьянским делам присутствиях должностей вторых непреременных членов // Расійскі дзяржаўны гістарычны архіў у С.-Пецярбургу (далей - РДГА). - Фонд 1291. - Воп.38, 1880 г. - Спр. 2.

6. Дело об отсрочке введения законоположений 12 июля 1889 г. в губерниях Витебской, Минской и Могилевской // РДГА. - Фонд 1291. - Воп. 54, 1900 г. - Спр. 229.

7. Доклад и.о. Непременного члена Минского городского присутствия А.А.Михельсона в торжественном заседании Минского губернского присутствия 12 июля 1914 г. по поводу 25-летия со дня введения института земских начальников // Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г.Мінску (далее - НГАБ). - Фонд 1595. - Воп. 1. - Спр. 3345.

8. О кредитах, потребных на содержание судебных установлений, образуемых на основании законоположений 12 июля 1889 г. в губерниях Витебской, Минской и Могилевской. Журнал Минского губернского по крестьянским делам присутствия. Заседания (март 1898 г.) // НГАБ. - Фонд 1595. - Воп. 1. - Спр. 61.

9. О распространении законоположений 12 июля 1889 г. на губернии Виленскую, Гродненскую и Ковенскую и об ассигновании необходимых на сие кредитов // ПСЗРИ. - 3-е собр. - Отд. I. - Т. XXIII. - №23106.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ